

حقوقی که فطرت به آن دعوت داده و شریعت آن را پذیرفته است

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار

إن الحمد لله، نحمده، ونستعينه، ونستغفره، ونتوب إليه، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا ومن سيئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضلَّ له، ومن يضلل فلا هادي له، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأشهد أن محمدًا عبده ورسوله، صلى الله عليه وعلى آله وأصحابه ومن تبعهم بإحسان وسلم تسليمًا. و بعد: یکی از فضائل و خوبی های شریعت الله متعال، رعایت کردن عدالت، و سپردن حق برای صاحبش بدون زیادت و نقصان است. الله متعال به عدل و احسان و بخشش به خویشاوندان امر فرموده، و با عدل رسولان را فرستاده است، و کتابها را نازل فرموده و امور دنیا و آخرت بر آن قرار داده است.

و عدل این است که برای هر صاحب حقی حقش داده شود، و هر کس در جایگاه مناسب اش قرار داده شود، و این کار صورت نمیگیرد جز با شناخت حقوق تا به صاحبانش عطا گردد، و به همین سبب این کلمه را در بیان مهم آن حقوق به رشته تحریر در آوردیم؛ تا بنده آنچه را که از آن آموخته است تا قدر ممکن عملی نماید، و خلاصه آن قرار ذیل است:

- 1- حقوق الله متعال.
  - 2- حقوق پیامبر صلی الله علیه وسلم.
  3. حقوق پدر و مادر.
  - 4- حقوق فرزندان.
  - 5- حقوق نزدیکان.
  - 6- حقوق زن و شوهر.
  - 7- حقوق حاکمان و رعیت.
  - 8- حقوق همسایه گان.
  - 9- حقوق عام مسلمانان.
  - 10- حقوق غیر مسلمانان.
- اینها حقوقی هستند که ما می خواهیم به برخی از آنها بپردازیم و بگونه مختصر بحث نماییم.

حق نخست: حق الله متعال

این حق سزاوارترین و واجب ترین و بزرگترین حق است؛ زیرا این حق الله متعال، خالق بزرگ و مالک و تدبیر کننده همه امور است، حق پادشاه مبین و زنده و قیومی که که آسمان ها و زمین توسط بر آن برپا شده است، همه چیز را آفریده و بر اساس حکمت بزرگ خود مقدر و مقرر نمود. حق الله متعال؛ آن ذاتی که تو را از نیست به وجود آورد در حالی که هیچ یاد و ذکر تو نمی شد، حق الله متعال که تو در تاریکی های سه گانه در شکم مادرت بودی با نعمت ها تو را پرورش داد در حالی که هیچ یکی از مخلوق توان تامین غذا و موارد لازم برای رشد و زندگی تو را نداشت، پستان ها را برایت جاری ساخت، راه خیر و شر (حق و باطل) را برایت نشان داد، پدر و مادر را برای تو مسخر کرد، تو را کمک کرد و تو را آماده ساخت، نعمت ها، عقل و درک را برای تو مساعد ساخت، و تو را برای قبول و بهره مندی از آن آماده ساخت. قال تعالی: ﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ [النحل:78]، ﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ [النحل:78]، الله شما را از شکم مادران تان خارج نمود در حالی که هیچ چیز نمی دانستید؛ و گوش و چشم و دل [=عقل] برایتان پدید آورد باشد که سپاس گزارید. اگر به اندازه چشم به هم زدن فضلش را از تو دریغ می کرد هلاک می شدی، و اگر رحمتش را از تو دریغ می کرد زنده نمی ماندی. اگر این فضل الله و رحمت او بر تو باشد، پس حق وی بر تو بزرگترین حقه است؛ زیرا او به وجود آوردن تو، آماده کردن تو و کمک رسانی برای تو را تحقق بخشید، چون وی از تو نه روزی می خواهد و نه غذا. قال تعالی: ﴿لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى﴾ [طه:132]. الله متعال فرمود: ﴿لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى﴾ [طه:132]. [ما] از تو روزی نمی خواهیم، [بلکه] خود به تو روزی می دهیم؛ و سرانجام نیک، برای [اهل] پرهیز است.

او فقط یک چیز از شما می خواهد که سودش به تو برمی گردد، او می خواهد که تنها او را در حالی بپرستی که هیچ شریکی برای وی قرار ندهی، قال تعالی: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ [الذاریات:56-58]، الله متعال فرمود: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ [الذاریات:56-58]، و جن و انس را فقط برای این آفریده ام که مرا عبادت کنند. او از تو می خواهد که با تمام معنای بندگی او را بندگی بکنی، همچنان به تمام معنای ربوبیت پروردگار توست، و این که تو بنده فروتن او باشی، در برابر اوامر او تسلیم باشی، و از نواهی وی دوری بجویی، عبد او باشی، از چیزی که خبر می دهد تصدیق کنی؛ چون تو نعمتهای وی را بر خود غالب می بینی، پس آیا شرم و حیا نمی کنی که این نعمتها را با کفر عوض می کنی؟!

اگر کسی بر تو منت بگذارد، تو حیا می کنی که چگونه نافرمانی او را بکنی، و آشکارا با او مخالفت بکنی، پس چگونه با پروردگارت که هر نعمتی که داری از فضل اوست، و هر بدی که از تو دور می شود از رحمت اوست؟! قال تعالی: ﴿وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَّ اللَّهُ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجَاوَرُونَ﴾ [النحل:53]. ﴿وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَّ اللَّهُ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجَاوَرُونَ﴾ [النحل:53]. و [ای مردم] هر نعمتی که دارید، از سوی الله است؛ به علاوه، وقتی ضرری به شما می رسد، به پیشگاه او ناله و زاری می کنید.

و این حقی را که الله متعال بر خود واجب نموده است، آسان است برای کسی که الله متعال بر او آسان کرده باشد، زیرا الله متعال در آن حقوق هیچ گونه سختی و ناراحتی و سختی را قرار نداده است، قال الله تعالی: ﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مَلَّةً أُنَبِّئُكُمْ إِنَّهَا بَرَاءَةٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَمَنْ يَشْرِكْ بِاللَّهِ فَهُوَ كَذَّابٌ عَظِيمٌ﴾ [الحج:78]. الله متعال فرموده است: ﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مَلَّةً أُنَبِّئُكُمْ إِنَّهَا بَرَاءَةٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَمَنْ يَشْرِكْ بِاللَّهِ فَهُوَ كَذَّابٌ عَظِيمٌ﴾ [الحج:78]. و در راه الله - چنان که سزاوار جهاد [در راه] اوست - جهاد کنید. او شما را برگزید و هیچ سختی در دین برایتان قرار نداد. آیین پدرتان ابراهیم [است]. او [الله] پیش از این و در این [قرآن] شما را مسلمان نامید تا پیامبر بر

[ابلاغ پیامش به] شما گواه باشد و شما [نیز] بر مردم گواه باشید. پس نماز برپا دارید و زکات بپردازید و به الله پناه ببرید [و بر او توکل کنید] که او [دوست و] کارساز شماست؛ و چه نیکو کارساز و چه نیک یآوری است!

این عقیده ناب، و باور کردن به حق است، و عمل صالح پر بار عقیده ایمان به غیب، و ایمان به واقعیت مبتنی بر محبت و بزرگ پنداشتن است، و ثمره آن اخلاص و استقامت است، نمازهای پنجگانه در شبانه روز الله متعال به وسیله آن گناهان را کفاره، و درجات را بالا، و دلها و حالات را اصلاح می کند، و بنده به اندازه توانش آنها را انجام می دهد. قال تعالی: {فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ} [التغابن: 16] الایة. الله متعال فرموده است: {فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ} [التغابن: 16] الایة تا آنجا که می توانید، از الله بترسید.

و پیامبر صلی الله علیه وسلم به عمران بن حصین رضی الله عنه فرمود، هنگامی که عمران رضی الله عنه بیمار بود: «ایستاده نماز بخوان و اگر نمی توانی نشسته، و اگر نمی توانی بر پهلو».

زکات، و آن اندکی از پول توست که در نیاز مسلمانان به فقیران و مستمندان و راهبان و قرض داران و سایر مستحقین زکات پرداخت می شود، قال تعالی: {فَاقْتَرِبُوا إِلَىٰ الصَّلَاةِ وَأْتُوا الزَّكَاةَ وَأَعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فِئَعَمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ} [الحج: 78]. الله متعال فرموده است: {فَاقْتَرِبُوا إِلَىٰ الصَّلَاةِ وَأْتُوا الزَّكَاةَ وَأَعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فِئَعَمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ} [الحج: 78]. پس نماز برپا دارید و زکات بپردازید و به الله پناه ببرید [و بر او توکل کنید] که او [دوست و] کارساز شماست؛ و چه نیکو کارساز و چه نیک یآوری است!

در سال یک ماه روزه، و هر کس از شما که بیمار یا مسافر باشد، تعدادی از روزهای دیگر را روزه بگیرد، و هر کس به علت ناتوانی دائم نتواند روزه بگیرد در مقابل هر روز یک فقیر را غذا بدهد.

حج بیت الله الحرام یک بار در عمر برای توانمند.
اینها پایه های حق الله متعال است، و علاوه از آنها بنابر آنچه پیش میاید مانند جهاد در راه الله، یا به دلایلی که آن را ایجاب می کند، واجب است؛ مانند یاری مستضعفان.

ببین - برادرم - این حق از لحاظ عمل آسان، و از لحاظ ثواب بسیار زیاد است، اگر آن را پیاده کردی در دنیا و آخرت خوشبخت می شوی، و از جهنم نجات مبابی، و وارد بهشت می شوی، قال تعالی: {فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْجِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ} [آل عمران: 185]. الله متعال فرموده است: {فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْجِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ} [آل عمران: 185]. پس هر که را از آتش دور دارند و در بهشت در آورند، قطعاً رستگار شده است؛ و زندگی دنیا چیزی جز مایه فریب نیست.

حق دوم: حق رسول الله صلی الله علیه وسلم

و این حق بزرگترین حقوق مخلوقات است، زیرا هیچ حقی برای مخلوق بزرگتر از حق رسول الله صلی الله علیه وسلم وجود ندارد. قال الله تعالی: {إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا} [الفتح: 8-9] الایة، [ای پیامبر،] ما تو را گواه و مژده دهنده و هشدار دهنده فرستادیم. بنابر این محبت پیامبر صلی الله علیه وسلم باید بر محبت همه مردم حتی از خود و فرزند و پدر و مادر مقدمتر باشد. رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «هیچ یک از شما ایمان نمیبرد تا اینکه من نزد او از پسر و پدرش و همه مردم عزیزتر باشم».

از جمله حقوق پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم: تکریم و احترام و بزرگ پنداشتن او به نحوی که شایسته وی باشد، بدون مبالغه و بدون تقصیر می باشد. پس تکریم او در زمان حیاتش احترام به سنت و شخص شریف اوست، و تکریم او پس از مرگش احترام به سنت و شریعت محکم اوست، و هر کس تکریم و تعظیم صحابه را نسبت به رسول الله صلی الله علیه وسلم ببیند، می داند که این بزرگواران چگونه در برابر رسول الله صلی الله علیه وسلم مسئولیت های خویش را بگونه بی که لازم بود انجام داده اند. هنگامی که قریش عروه بن مسعود را برای صلح با پیامبر صلی الله علیه وسلم در داستان حدیبیه فرستادند، به قریش گفت: من شاهان - خسرو و قیصر و نجاشی - را زیارت کردم و کسی را ندیدم که اصحابش آنچنان که پاران محمد برای محمد احترام می گذاشتند احترام بگذارند، اگر برای شان امر می کرد برای انجام امر او مبادرت می ورزید، و هرگاه وضو می گرفت بر سر آب وضوی او دعوا می کردند، و هرگاه حرف می زد صدای خود را در مقابلش پایین می آوردند، و از روی احترام به او بگونه مستقیم نگاه نمی کردند.

این گونه او را گرمی می داشتند رضی الله عنهم، با آنچه که الله متعال از اخلاق نیکو، نرم خوئی، و سهولت نفس به او ارزانی داشته است، و اگر خشن می بود، اطرافیانش از وی پراکنده می شدند.

از جمله حقوق پیامبر صلی الله علیه وسلم: ایمان به وی و به آنچه از امور گذشته و آینده خبر داده است، عمل کردن به امر وی، و دوری از اموری که نهی کرده است، و ایمان به اینکه راه و روش او کاملترین راه است، و شریعت او کاملترین شریعت هاست می باشد. و نباید هیچ شریعت و نظامی، صرف نظر از مصدر آن، بر شریعت وی مقدم پنداشته شود، قال تعالی: {قُلْ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ} [البقره: 177]. و در مورد شریعت نیز همانند آن باشد. {فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} [آل عمران: 31]. {قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ} [آل عمران: 31]. [ای پیامبر،] بگو: «اگر الله را دوست دارید، از من پیروی کنید تا الله شما را دوست بدارد و گناهانتان را ببامزد؛ و الله آمرزنده مهربان است»

و از جمله حقوق پیامبر صلی الله علیه وسلم دفاع از شریعت و راه او با آنچه که انسان در توان دارد، با سلاحی که تقاضای حال باشد می باشد، اگر دشمن توسط استدلال و شبهات هجوم آورد؛ پس دفع کردن آن از طریق علم، و رد نمودن دلایل و شبهات آنان، و بیان نمودن مفاسد آنها می باشد، و اگر با اسلحه و توپ حمله کند دفاعش نیز همانند آن باشد.

هیچ ممکن نیست که مؤمنی بشنود که کسی به شریعت پیامبر صلی الله علیه وسلم یا شخص بزرگوارش تعرض نموده، و او بر آن سکوت نماید در حالیکه توانایی دفاع را داشته باشد.

*

حق سوم: حقوق پدر و مادر

هیچ کس از فضل و احسان پدر و مادر بر فرزندانش انکار نمی کند، پدر و مادر سبب وجود فرزند هستند، و حق بزرگی بر او دارند، او را کوچک تربیت کردند، و برای آسایش اش خود را خسته کردند، و برای بخواب رفتنش بیدار ماندند، مادرت تو را در شکم خود حمل کرد، و غالباً

برای نه ماه از غذا و سلامتی او کاسته شد تا زنده بمانی، همانطور که الله متعال فرموده است: {حَمَلْتَهُ أُمُّهُ وَهُنَا عَلَيَّ وَهُنَا} الآية [لقمان: 14]، {حَمَلْتَهُ أُمُّهُ وَهُنَا عَلَيَّ وَهُنَا} الآية [لقمان: 14]، [از آن رو که] مادرش او را با سستی [و ضعف] روزافزون باردار شد. بعد از آن دو سال نگهداری و شیردهی با خستگی و مشقت و سختی.

همینطور پدر از کودکی تا رسیدن به سن بلوغ تا اینکه سر پاهای خود بایستی، برای رزق و روزی و قوت تو تلاش می کند، و در تربیت و راهنمایی تو می کوشد در حالی که تو برای خود توان ضرر و سود را نداری. از این رو الله متعال به فرزند دستور داد که با پدر و مادر خود با مهربانی و سپاسگزاری رفتار کند. فقال تعالی: {وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهُنَا عَلَيَّ وَهُنَا وَفَصَّالَهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ} [لقمان: 14]، فقال تعالی: {وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهُنَا عَلَيَّ وَهُنَا وَفَصَّالَهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ} [لقمان: 14]، ما انسان را [درباره نیکویی] به پدر و مادرش سفارش کردیم [از آن رو که] مادرش او را با سستی [و ضعف] روزافزون باردار شد و [دوران شیرخوارگی و] بازگرفتنش از شیر دو سال به طول می انجامد. [به او گفتیم] که: «شکر من و پدر و مادر را به جای آور [که] بازگشت [همه] به سوی من است. وقال تعالی: {وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا} [الإسراء: 23-24]. و الله متعال فرموده است: {وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا} [الإسراء: 23-24]. و پروردگارت چنین فرمان داده است که: «جز او را عبادت نکنید و به پدر و مادر [تان] نیکی کنید. هر گاه یکی از آن دو یا هر دوی آنها در کنار تو به سن پیری رسیدند، حتی کمترین اهانتی به ایشان نکن و بر سرشان فریاد نزن و به نیکی [و مهربانی] با آنان سخن بگو.

حق پدر و مادر بر شما این است که: احسان با آنان در گفتار و کردار، توسط مال و بدن، و اطاعت از فرمان آنها در اموری که در آن نافرمانی الله متعال نباشد، و در مواردی که برای تو زیان آور نباشد، با نرمی با ایشان حرف بزنی، در برابر شان گشاده روی باش، خدمت آنان را به گونه ای که شایسته شان است انجام ده، و در پیری و بیماری و ضعف از آنان دلخور مشو، و آن را بر خود سنگین مگردان؛ تو در جایگاه آنان خواهی بود، چنان که آنان پدر تو نیز پدر خواهی بود، و با فرزندان خود به پیری خواهی رسید – اگر مقدر باشد که زنده بمانی – چنان که آنان با تو به پیری رسیدند، و تو نیازمند نیکی فرزندان خود خواهی بود همان گونه که پدر و مادر تو نیازمند نیکی تو هستند، اگر برای آنان نیکی کرده باشی، مزه باد تو را به ثواب بزرگ، و پاداش بالمثل، پس هر کس با پدران خود نیکی کند، فرزندانش به او نیکی می کند، و هر کس نافرمانی پدران خود را بکند، فرزندانش نافرمانی او را خواهند کرد، و پاداش از جنس عمل است، پس طوری که رفتار می کنی با تو رفتار خواهد شد.

و الله متعال جایگاه حق پدر و مادر را جایگاه بزرگ و رفیع قرار داده است، طوری که حق آنان را پس از حق خود و رسول خود صلی الله علیه وسلم قرار داده است، فقال تعالی: {وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} [النساء: 36] الآية، الله متعال فرموده است: {وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} [النساء: 36] الآية، و الله را عبادت کنید و چیزی را با او شریک نگردانید و به پدر و مادر نیکی کنید. وقال تعالی: {أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ} [لقمان: 14]، الله متعال فرموده است: {أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ} [لقمان: 14]، شکر من و پدر و مادرت را به جای آور [که] بازگشت [همه] به سوی من است پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم نیکی با پدر و مادر را بر جهاد در راه الله متعال مقدم دانسته است. چنانکه در حدیث ابن مسعود رضی الله عنه آمده که گفت: گفتیم: یا رسول الله کدام عمل نزد الله متعال محبوبتر است؟ فرمود: «نماز در وقتش» گفتیم: پس از آن کدام؟ فرمود: «نیکی به پدر و مادر»، گفتیم: پس از آن کدام؟ فرمود: «جهاد در راه الله». بخاری و مسلم روایت کرده اند، و این بیانگر اهمیت حق پدر و مادر است که بسیاری از مردم آن را ضایع کرده اند، و دچار نافرمانی و قطع روابط شده اند، یکی از آنان را می بینی که برای پدر و مادر خود هیچ گونه حقی قایل نیست، و ممکن است آنان را تحقیر و توهین کند، و بر آنان تکبر کند، این چنین افراد دیر یا زود جزای آن را دریافت خواهند کرد.

*

حق چهارم: حق فرزندان

فرزندان شامل دختر و پسر می باشند، و حقوق فرزندان بسیار زیاد است، که مهم ترین آن: تربیت است، که آن پرورش دین و اخلاق آنان می باشد، تا این که دارنده سهم زیادی از آن باشند. قال الله تعالی: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} [التحریم: 6] الآية، الله متعال فرموده است: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} [التحریم: 6] الآية، ای کسانی که ایمان آورده اید، خود و خانواده تان را از آتشی که هیزم آن مردم و سنگ هاست نگه دارید. و پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: «همه ی شما مسئولید و هریک از شما درباره ی زیردستانش بازخواست می شود؛ و مرد، مسئول خانواده اش است و درباره ی زیردستان خود بازخواست خواهد شد». پس فرزندان امانتی در گردن پدر و مادر هستند، که در قیامت در مورد آنان بازخواست خواهند شد، و با تربیت دادن دینی و اخلاقی فرزندان، والدین از زیر بار این باز پرس بیرون می آیند، و فرزندان صالح می شوند، و مایه شادی و سردی چشم پدر و مادر در دنیا و آخرت خواهند بود. يقول الله تعالی: {وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ كُلِّ امْرئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينَ} [الطور: 21]، الله متعال فرموده است: {وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ كُلِّ امْرئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينَ} [الطور: 21]، مؤمنانی که فرزندانشان در ایمان پیرو آنان بودند، فرزندانشان را [نیز در بهشت] به آنان ملحق خواهیم کرد و از [پاداش] عملشان ذره ای نمی کاهیم؛ چرا که [سرنوشت] هر کس در گرو دستاورد خود اوست [و گناه دیگری را به دوش نمی کشد]. {أَلَتْنَاهُمْ} یعنی: نه کاهیدیم، و پیامبر صلی الله علیه وسلم می فرماید: «اگر فرزند آدم بمیرد، اعمالش قطع می شود جز سه مورد: صدقه جاریه، یا علمی که پس از او سودمند باشد، یا فرزند صالحی که برای او دعا کند». این یکی از ثمرات تأدیب فرزند است، اگر او به نحو احسن تربیت شود، برای پدر و مادرش حتی پس از مرگ نیز سودمند می باشد. و بسیاری از والدین این حق را دست کم گرفته اند، پس فرزندان خود را از دست دادند و آنها را فراموش کردند، گویا هیچ مسئولیتی در قبال آنان نداشته اند، نمی پرسند که کجا رفتند؟ و چی وقت آمدند؟ و نه این که دوستان و همراهانشان چه کسانی هستند؟ و نه آنان را به کار خیر رهنمایی می کنند، و نه آنان را از منکر باز می دارند.

تعجب آور است که این طیف از مردم برای حفظ و افزایش ثروت خویش تمام تلاش های خود را مبذول می دارند، و جهت آراسته کردن آن شب زنده داری می کنند، در حالیکه این پول ها را برای دیگران افزایش و آراسته می کنند، اما فرزندان برای آنان هیچ اهمیتی ندارند، حال آنکه محافظت و مراقبت فرزندان در دنیا و آخرت بهتر و سودمندتر است. همان گونه که پدر باید بدن فرزند را با غذا و نوشیدنی تغذیه کند، و بدن او را لباس بپوشاند، قلب او را نیز با علم و ایمان باید تغذیه کند، و روح او را لباس تقوا بپوشاند، که این کار نیکو است.

و از جمله حقوق فرزندان: انفاق بر آنان به گونه نیکو بدون اسراف و کوتاهی می باشد؛ زیرا این حق فرزندان بالای پدر است، و از شکر نعمت الله متعال بر وی این است که برای او مال بخشیده است. و چگونه مال را از آنان در زندگی خود منع می کند، و بخل می ورزد؛ تا این که بعد از

مرگش به زور آن را بگیرند؟! حتی اگر در امور واجب در حقتان بخل ورزد آنان حق دارند از مال او به برای رفع نیازمندی خویش بگونه معقول بگیرند، چنان که رسول الله صلی الله علیه وسلم در این مورد به هند بنت عتبه رضی الله عنها فتوا دادند.

و از حقوق فرزندان اینست که: هیچ یک از آنان را در هدیه ها و بخشش ها برتری ندهد، و نباید برای برخی از فرزندان چیزی بدهد و دیگران را محروم سازد؛ چون این نوعی از ظلم و ستم است، و الله متعال ستمگران را دوست ندارد. زیرا این امر منجر به تنفر محرومان شده، و میان محروم شده گان و بخشیده شده شان سبب بروز خصومت می گردد، و حتی شاید منجر به دشمنی میان محروم شده گان و پدران شان گردد.

و برخی از افراد یکی از فرزندان خود را به تناسب دیگران در نیکی و مهربانی با پدر و مادر متمایز می نمایند، به همین دلیل برای آنان هدیه و بخشش تخصیص می دهند؛ به دلیل این که با ایشان نیکی نموده است، حالانکه این گونه تخصیص دادن توجیه ندارد، پس متمایز ساختن شخص نیکی کننده به هدیه و بخشش جواز ندارد؛ زیرا پاداش نیکی او را الله متعال می دهد، و همچنان متمایز ساختن فرزند نیکی کننده منجر به کبر و خودنمایی او می گردد، و برای خود برتری قابل شده، و باعث تنفر دیگران و استمرار عقوق و نافرمانی اش می شود. بعد ما نمی دانیم، ممکن شرایط تغییر کند، و فرمانبردار به نافرمان، و نافرمان به فرمانبردار عوض شود؛ چون دلها در دست الله متعال است هر طور که بخواهد آنها را می گرداند.

و در صحیحین (صحیح بخاری و مسلم) از نعمان بن بشیر آمده است که پدرش بشیر بن سعد غلامی به او عطا کرد، و او به پیامبر صلی الله علیه وسلم از آن خبر داده، پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم فرمود: آیا برای همه فرزندان مانند آن دادی؟ او گفت: نه. سپس رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «پس آن را برگردان» و در روایتی: «از الله خوف کنید، و با فرزندان خود به عدالت رفتار کنید»، و در لفظی: غیر از من کسی دیگر را بر آن گواه بگیر؛ زیرا من به ستم گواهی نمی دهم.» رسول الله صلی الله علیه وسلم ترجیح برخی از فرزندان بر برخی دیگر را ستم نامید، و ستم ظلم و حرام است.

ولی اگر برای بعضی از آنان چیزی را که نیاز دارند بدهد، و دیگری نیازی نداشته باشد، مانند اینکه یکی از فرزندان به لوازم مکتب، معالجه و یا ازدواج نیاز داشته باشد، در این صورت اشکال ندارد اگر او را به چیزهای که نیاز دارد بگرداند؛ چون این گونه تخصیص دادن بر اساس نیاز است، مانند نفقه.

و هرگاه پدر مکلفیت های خویش را در قبال فرزند از قبیل تربیت و نفقه انجام دهد، حتما فرزند توفیق میابد فرمانبردار پدر خویش باشد، و حقوق وی را رعایت کند، و چون پدر در مکلفیت هایش در قبال فرزند کوتاهی کند، سزاوار عقوبت می گردد، و فرزند حق او را انکار می کند، و به نافرمانی فرزند خود مبتلا می شود، و طوری که برخورد می کنی برخورد می شوی.

حق پنجم: حقوق نزدیکان (خویشاوندان)

برای خویشاوندی که با شما نسبت خویشاوندی دارد - مانند برادر، عمو (کاکا)، دایی (ماما)، و فرزندان آنان، و هرکسی که در پیوند به شما تعلق دارد - آنان در تناسب به نزدیکی شان دارای حق این خویشاوندی هستند، قال الله تعالی: {وَأَتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ} [الإسراء: 26] الآية، الله متعال فرموده است: {وَأَتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ} [الإسراء: 26] الآية، و حق خویشاوند را به او بده (صله رحم به جای آور). وقال: {وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ} [النساء: 36]، و الله را عبادت کنید و چیزی را با او شریک نگردانید و به پدر و مادر نیکی کنید و [نیز] به خویشاوندان. بر هر خویشاوندی واجب است که با نزدیکان خویش با نیکی رابطه داشته باشد، با بذل منزلت و منفعت جسمانی و مالی، بر حسب اقتضای قوت خویشاوندی و نیاز، و این امری است که شرع و عقل و فطرت اقتضا می کند.

متون زیادی مبنی بر ارتباط با خویشاوند (صله رحم)، یعنی قریبان و نزدیکان، و تشویق کردن بر آن وجود دارد. در صحیحین از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «الله متعال خلق را آفرید، زمانی که آن را تمام نمود، رحم (خویشاوند) بلند شد و گفت: این مقام کسی است که از قطعیه (بریدن صله رحم) به تو پناه می برد! الله متعال فرمود: آری، آیا راضی نمی شوی با کسی وصل باشم که تو را وصل کرده باشد، بزم با کسی که تو را بریده باشد؟ او گفت: آری. گفت: آن برای توست. سپس رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «اگر خواسته باشید بخوانید: {فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ} [محمد: 22-23]، پس [ای منافقان]، آیا [جز این] انتظار دارید که اگر [از قرآن و سنت پیامبرش] روی بگردانید، در زمین تباهی کنید و از خویشاوندانتان بپرید؟ [چنانکه در جاهلیت این حالت را داشتید.] او پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: هر که به الله و روز آخرت ایمان دارد، پیوند خویشاوندی خود را حفظ کند.

بسیاری از مردم این حق را ضایع می کنند، و در آن غفلت می کنند، می بینند که یکی از آنها با خویشاوند خود هیچ گونه رابطه تاملین نمی کند، نه به پول، نه به جایگاه، نه به اخلاق، روزها یا ماه ها می گذرد، بی آنکه آنان را ببیند و یا زیارت کند، و نه با هدیه دادن محبت شان را کسب کرد، و نه از آنان ضرر و یا نیازمندی را رفع کرده است، بلکه ممکن است با گفتار یا کردار یا با گفتار و عمل آنان را آزرده باشد، با کسانی که دور هستند رسیدگی می کنند، و با نزدیکان می برد.

و از مردم کسانی هستند که اگر نزدیکان شان با آنان پیوند داشته باشند با آنها پیوند داشته می باشند، و می بُرند هرگاه آنها بُرینند، و آنها در حقیقت پیوند دهنده نیستند، بلکه آنان پاداش نیکی را بمانند آن انجام داده اند، و این چیزی است که برای نزدیک و غیره آن اتفاق می افتد؛ و پاداش تنها مخصوص خویشاوند نیست، و پیوند دهنده واقعی کسی است که پیوند خود را بخاطر الله متعال قایم می دارد، و هیچ اهمیت نمی دهد برای این که با او پیوند را حفظ کند و یا نکند. چنانکه در «صحیح البخاری» عبدالله بن عمرو بن العاص - رضی الله عنهما - از پیامبر - صلی الله علیه و سلم - روایت می کند که فرمودند: "به جا آوردن پیوند خویشاوندی به طور متقابل صله ی رحم راستین نیست، بلکه صله ی رحم راستین هنگامی است که اگر خویشاوندان ارتباط خویش را با کسی قطع کردند، او همچنان پیوند خویشاوندی را با آنان حفظ می کند." مردی گفت: ای رسول الله، خویشاوندانی دارم که با آنان ارتباط برقرار می کنم، ولی آنها با من ارتباط ندارند؛ و من به آنان نیکی می کنم، ولی آنها به من بدی می کنند؛ من در برابر بدی های شان شکیبایی می ورزم، ولی آنها باز هم به من بدی می کنند. پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم فرمودند: اگر همین گونه باشی که گفتم، گویا خاکستر داغ به آنان می خورانی و تا زمانی که به همین روش عمل کنی، همواره پشتیبانی و حمایت الله در برابر آنها را خواهی داشت. مسلم روایت کرده است.

حتی اگر نسبت به پیوند خویشاوندی نباشد جز این که الله متعال با ارتباط برقرار کننده در دنیا و آخرت ارتباط برقرار می کند، و بر او رحمت خود را ارزانی می دارد، و کارهایش را آسان می کند، و غم و اندوه را از او دور می کند، علاوه بر اینکه در پیوند خویشاوندی نزدیکی خانواده ها، محبت و شفقت با یکدیگر، و کمک به یکدیگر هنگام مصیبت ها و شادی ها، و شادابی که از آن ناشی می گردد، چنان که این امر تجربه و معلوم شده است، و همه این فواید بر عکس می گردد هرگاه پیوند خویشاوندی قطع گردد و دوری به میان آید.

حق ششم: حق زن و شوهر

ازدواج آثار مهم و مقتضیات بزرگی دارد، پیوندی است بین زن و شوهر، که هر یک را ملزم به رعایت حقوق دیگر می نماید: حقوق جسمانی، حقوق اجتماعی، حقوق مالی.

بر زن و شوهر واجب است که با یکدیگر به نیکی رفتار کنند، و حتی را که بر عهده اوست با کمال لطف و آسانی، بدون اکراه و تعلل بدهد. قال الله تعالی: ﴿وَاعْتَبِرُوا هُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ [النساء: 19] الآية، و با آنها به طور شایسته رفتار کنید. وقال تعالی: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰ هُنَّ دَرَجَةٌ﴾ [البقرة: 228] الآية، و الله متعال فرموده است: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰ هُنَّ دَرَجَةٌ﴾ [البقرة: 228] الآية، و زنان حقوق شایسته‌ای [بر عهده مردان] دارند همانند [و همسنگ و وظایفی] که بر عهده دارند و مردان [در سرپرستی و امر طلاق] بر آنان برتری دارند. همچنان زن باید سعی کند مسئولیت های که در قبال شوهر خویش دارد انجام دهد.

و هرگاه هر یک از همسران مسئولیت های متقابل انجام دهند زندگی شان شاد، و رابطه شان پایدار خواهد بود، و اگر برعکس باشد اختلاف و درگیری پیش آمده، و زندگی هر یک غیر قابل تحمل خواهد بود.

نصوص متعددی در پیوند سفارش به زن، و رعایت حالش آمده است، و اینکه کامل بودن حال ناممکن است، پس رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده اند: «به وصیت من درباره ی خوش رفتاری با زنان توجه کنید؛ زیرا زن از قبر غه آفریده شده است و کج ترین بخش قبر غه، قسمت بالای آن است. اگر بخواهی راستش کنی، می شکند و اگر رهایش نمایی، همچنان کج باقی می ماند؛ پس سفارش را درباره ی زن رعایت کنید». و در روایتی آمده است: «زن مانند قبر غه است که اگر قصد راست کردن آن را داشته باشی، آن را می شکنی؛ و اگر بخواهی از او بهره مند شوی، باید با کجی اش بسازی؛ و اگر بخواهی راستش کنی، می شکند و شکستش طلاق اوست». و رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «هیچ مرد مؤمنی، نسبت به زنی مؤمن (یعنی همسر خویش) بد نبرد؛ زیرا اگر یک اخلاقش را نمی پسندد، اخلاق دیگرش را می پسندد». و معنی: (لا یفرک) نفرت و بد نبردن است، در این احادیث آمده است: پیامبر صلی الله علیه وسلم به امت خود دستور داد که مرد با زن چگونه رفتار کند؟ و از آنچه که در زن موجود است باید استفاده کرد؛ زیرا طبیعت که از آن آفریده شده طوری است که نباید کامل باشد، بلکه باید کجی در آن باشد، و ممکن نیست که مرد از زن لذت ببرد مگر بر حسب طبیعتی که بر آن آفریده شده.

و در این احادیث آمده که: انسان باید میان محاسن و معایب زن مقایسه کند، زیرا اگر یکی از اخلاق او را دوست نداشت آن را با اخلاق دومی او که از آن راضی هست مقایسه کند، و صرفاً به او نگاه نفرت و خشم آمیز نکند.

و اینکه بسیاری از شوهران خواهان حال کامل زن خود هستند، و این امر غیر ممکن است، و بنابر این دچار پریشانی می شوند، و نمی توانند از همسران خود لذت ببرند. و شاید این امر منجر به طلاق شود، چنان که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «و اگر بخواهی راستش کنی، می شکند و شکستش طلاق اوست»، شوهر باید ملایم باشد و هر کاری را که زن انجام می دهد، در صورتی که به دین یا ناموس لطمه وارد نکند، آن را نادیده بگیرد.

از حقوق زن بر شوهر این است که: نفقه او را از قبیل غذا و نوشیدنی، پوشاک، مسکن و مستلزمات آن را برعهده بگیرد؛ بنابر فرموده الله متعال: ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ [البقرة: 233]، ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ [البقرة: 233]، و بر صاحب فرزند [= پدر] لازم است خوراک و پوشاک آنان [= مادران] را [در مدت شیردانی] به طور شایسته‌ای [قراهم کند]. و رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «و حق آنان بر شما این است که آنان را بخوبی و به اندازه ی توان، خوراک و پوشاک بدهید»، و پرسیده شد: حق همسر ما بر ما چیست؟ فرمود: «اینکه چون غذایی خوردی، به او بدهی و اگر لباسی پوشیدی - یا کسب نمودی - او را ببوشانی و به صورت او ضربه نزن و دشنامش ندهی و جز در خانه از او دوری نکنی». ابو داود روایت کرده است.

از جمله حقوق زن بر شوهر این است که: اگر زن دومی داشته باشد در میان هر دو باید در خرج و مسکن و شب گزرانند و در هر آنچه که توان دارد عدل را پیشه کند؛ چون فقط به یکی از آنها روی آوردن از گناهان کبیره است، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «هرکس دو همسر داشته باشد و فقط به یکی از آنها روی بیاورد، روز قیامت درحالی - به میدان حشر - می آید که نیمی از بدنش خمیده است». و اما آنچه را که نمی تواند در آن عدل کند؛ مانند محبت و راحت نفس، در این مورد گناهی بر او نیست؛ چون این کار در توان او نیست، قال الله تعالی: ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ﴾ [النساء: 129]، «و شما مردان هر چند بکوشید هرگز نمی توانید [از نظر محبت قلبی] میان زنان عدالت برقرار کنید. و رسول الله صلی الله علیه وسلم بین همسران خود - رضی الله عنهن - تقسیم می کرد و عدالت می نمود، و می فرمود: «یا الله، این تقسیم بندی من در مواردی است که در اختیار من است؛ پس مرا در مورد آنچه مالک آن تویی و در اختیار من نیست (محبت قلبی)، سرزنش و مواخذه نفرما».

ولی اگر یکی از آنان را بر دیگری ترجیح داد که با رضای او شب را بگذراند، اشکالی ندارد، چنان که رسول الله صلی الله علیه وسلم برای عایشه و سوده روزها را تقسیم می کرد آنجا سوده روز خود را برای عایشه بخشید. رسول الله صلی الله علیه وسلم در بیماری که وفات کرد سوال می کرد و می گفت: «أَيْنَ أَنَا غَدًا، أَيْنَ أَنَا غَدًا»: «فردا کجا خواهم بود، فردا کجا خواهم بود» همه ی همسران به ایشان اجازه دادند هر جا که می خواهد باشد؛ بنابر این در خانه عایشه بود تا اینکه فوت شد.

و اما حقوق شوهر بر زنش بزرگتر از حقوق زن بر شوهرش است؛ زیرا الله متعال می فرماید: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰ هُنَّ دَرَجَةٌ﴾ [البقرة: 228]، ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰ هُنَّ دَرَجَةٌ﴾ [البقرة: 228]، و زنان حقوق شایسته‌ای [بر عهده مردان] دارند همانند [و همسنگ و وظایفی] که بر عهده دارند و مردان [در سرپرستی و امر طلاق] بر آنان برتری دارند. و مرد سرپرست زن است، مصالح او را مواظبت و او را تأدیب و رهنمایی می کند، چنان که الله متعال فرمودند: ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ﴾ [النساء: 34]. ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ﴾ [النساء: 34]. مردان بر زنان سرپرست و نگهدارنده، به دلیل آنکه الله برخی از اینان را بر برخی برتری داده است و [بنیز] به دلیل آنکه از اموال خویش [برای زنان] خرج می کنند.

از جمله حقوق شوهر بر همسرش این است که: از فرمان او اطاعت کند بجز در مواردی که در آن معصیت الله باشد، و از اسرار و اموال او محافظت کند. رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «اگر به کسی فرمان می دادم که کسی را سجده کند، به زن فرمان می دادم برای شوهرش سجده نماید». رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «هرگاه مرد، زنش را به بستر خود فراخواند و زن به بستر شوهرش نرود و مرد، شب را در حال خشم (و نارضایتی) از همسرش سپری کند، ملائکه آن زن را تا صبح لعنت می کنند».

و از حقوق او بر خانمش: این است که خانم عملی را انجام ندهد که مانع شود شوهر لذت کامل از وی بگیرد، هر چند اگر عبادت نفل باشد؛ بنابر قول پیامبر صلی الله علیه وسلم: «برای زن جواز ندارد که روزه بگیرد در حالیکه شوهرش در خانه باشد مگر به اجازه او، و برای هیچ کس اجازه ورود به خانه او را ندهد مگر به اجازه او».

و رسول الله صلی الله علیه وسلم رضایت شوهر از همسرش را یکی از اسباب ورود او به بهشت قرار داده است، ترمذی از حدیث ام سلمه رضی الله عنها روایت کرده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «هر زنی درحالی بمیرد که شوهرش از او راضی است، وارد بهشت می شود».

*

حق هفتم: حقوق حاکمان و رعیت

الولاية (حاکمان): کسانی اند که زمام امور مسلمین را به عهده می گیرند، اعم از اینکه دارای ولایت عام باشند، مانند رئیس جمهور در کشور، و یا اینکه دارای ولایت خاص باشند، مانند رئیس بر یک اداره خاص و یا کار خاص، و همه آنان دارای حقوقی هستند که رعیت آن را باید رعایت کند، و رعیت نیز حقوقی دارد بالای حاکمان که آنان نیز باید آن را رعایت نمایند.

از حقوق رعیت بر حاکمان اینست که امانتی را که الله متعال به آنان واگذار کرده و آنان را به انجام آن موظف نموده است، از قبیل نصیحت به رعیت، و سوق دادن آنان در مسیر درست که منافع دنیا و آخرت را تضمین کند بجا بیاورند، البته با پیروی از راه مؤمنان، که همان راهی است که رسول الله صلی الله علیه وسلم بر آن بود؛ چون در آن راه سعادت آنان و رعیت و زیر دستان شان می باشد، و این مؤثرترین چیزی است که رعیت از حاکمان خود راضی می شوند، و با آنان پیوند می خورند، و در برابر دستورات شان تسلیم می شوند و در چیزی که برای آنان سپرده اند امانت حفظ می شود. زیرا هر کس از الله متعال خوف کند، مردم از او خوف می کنند، و هر کس الله متعال را خشنود سازد الله متعال او را از بار مردم بسنده و آنان را از او راضی می سازد؛ چون دلها در دست الله متعال است هر طور که بخواهد آنها را می گرداند.

و اما حقوق حاکمان بر رعیت عبارتند از: نصیحت کردن آنان در کارهایشان، یادآوری آنان در صورت غفلت، و دعا برای آنان هرگاه در مسیر انحراف از حق قرار گرفتند، و اطاعت از فرمان آنان در غیر نافرمانی الله متعال؛ زیرا در آن اساس و نظم امر است، و در مخالفت و نافرمانی آنان گسترش هرج و مرج و فساد امور می باشد، پس الله متعال به اطاعت خود و رسولش و کارگزاران (فرماندهان مسلمان) دستور داده است، فقال تعالی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأَطِيعُوا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأَطِيعُوا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ [النساء: 59] الآية، فقال تعالی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأَطِيعُوا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأَطِيعُوا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ [النساء: 59] الآية، ای کسانی که ایمان آورده اید، از الله و پیامبر و کارگزاران [و فرماندهان مسلمان] خود اطاعت کنید. و پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: «حرف شنوی و فرمان برداری از فرمانروایان بر هر مسلمانی واجب است؛ چه این فرمانها برایش خوشایند باشد و چه ناگوار؛ مگر اینکه به گناه و معصیتی امر شود که در این صورت حرف شنوی و اطاعت درست نیست». متفق علیه

و عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما فرمود که با رسول الله صلی الله علیه وسلم در سفر بودیم و جایی پائین شدیم، که منادی رسول الله صلی الله علیه وسلم اعلام کرد: نماز برپاست؛ - یعنی وقت نماز است. - همه نزد رسول الله صلی الله علیه وسلم جمع شدیم، و فرمودند: «هر پیامبری پیش از من وظیفه داشت امتش را به بهترین چیزی که خیر و صلاح شان را در آن می دانست، راهنمایی کند و آنها را از آنچه برای آنان بد می دانست، برحذر دارد. عافیت و سلامت این امت از فتنه ها، در ابتدای آن نهاده شده است و در آینده به فتنه ها و اموری دچار می شود که آنها را نمی پسندید و فتنه هایی پدیدار می گردد که هر یک از آنها به قدری سنگین و شدید است که فتنه های پیش از خود را سبک و خفیف می گرداند؛ چنانکه فتنه ای پیش می آید و مؤمن می گوید: این مایه ی هلاکت من است. اما فتنه برطرف می شود و فتنه ای دیگر می آید و مؤمن می گوید: این همان فتنه ی هلاکت بار است - و فتنه ی پیشین بر او آسان می گردد. - پس هر کس دوست دارد از آتش دوزخ دور و وارد بهشت شود، باید در زمانی که مرگش فرا می رسد، به الله و آخرت ایمان داشته باشد و باید با مردم به گونه ای رفتار کند که دوست دارد با خودش رفتار گردد. و هر کس با حاکمی بیعت کرد و با دست و دل خویش با او پیمان بست، باید هر چه می تواند از او اطاعت کند و اگر کسی بر سر قدرت با حاکم نزاع کرد، گردنش را بزند». مسلم روایت کرده است، مردی از رسول الله صلی الله علیه وسلم سؤال کرد و گفت: ای پیامبر الله، اگر امرانی بر ما قدرت بیابند که حق خود را از ما بخواهند، اما حق ما را ندهند، به ما چه دستور می دهید؟ - چه کار کنیم؟ - رسول الله صلی الله علیه وسلم از او روی گردانید و جوابش را نداد؛ اما وی دوباره سؤال کرد. این بار رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود: «از وی بشنوید و اطاعت کنید؛ زیرا آنها وظیفه و مسئولیت خودشان را دارند و شما نیز وظیفه و مسئولیت خود را دارید».

از جمله حقوق حاکمان بر رعیت اینست که رعیت حاکمان خود را در انجام وظایف شان یاری بدهند، تا آنان را در اجرای فرمانی که به آنان سپرده شده یاری دهند، و اینکه هر یک نقش و مسئولیت خود را در جامعه بدانند تا کارها آنطور که لازم است پیش برود؛ اگر حاکمان در مسئولیت های خود از سوی رعیت یاری نشوند، آن گونه که لازم است انجام نمی یابد.

*

حق هشتم: حق همسایگان

همسایه کسی است که: در خانه به شما نزدیک است، و حق بزرگی بر شما دارد، اگر از نظر نسب به شما نزدیک باشد و مسلمان باشد، سه حق دارد: حق همسایگی، حق خویشاوندی، و حق اسلام، و اگر مسلمان باشد، و خویشاوندی نسبی نداشته باشد، دو حق دارد: حق همسایگی، و حق اسلام، همین طور اگر خویشاوند باشد و مسلمان نباشد، دو حق دارد: حق همسایگی، و حق خویشاوندی، و اگر بیگانه (غریبه) و غیر مسلمان باشد یک حق دارد: حق همسایگی،

الله متعال فرمودند: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ﴾ [النساء: 36] الآية، و به پدر و مادر نیکی کنید و [نیز] به خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و همسایه خویشاوند و همسایه غیرخویشاوند. رسول الله - صلی الله علیه و سلم - فرمودند: «همواره جبرئیل در مورد همسایه به من توصیه می کرد تا اینکه گمان بردم (همسایه) از او ارث می برد». متفق علیه.

از جمله حقوق همسایه بر همسایه این است که: تا اندازه توان با مال و جایگاه و منفعت به او احسان کند، «بهترین همسایه نزد الله متعال کسی است که برای همسایه اش بهتر است». و فرمودند: «و هر کسی که به الله و روز قیامت ایمان دارد، پس همسایه اش را گرامی دارد»، و همچنان فرمودند: «هنگام پختن شورها، آبش را بیشتر کن و به همسایه ات نیز بده».

و از جمله نیکی به همسایه: هدیه دادن در مناسبت ها به او است، زیرا که هدیه محبت می آورد و دشمنی را از بین می برد.

از حقوق همسایه بر همسایه اش: خودداری از ضرر رساندن لفظی و فعلی می باشد، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود: «به الله سوگند ایمان نمی برد، به الله سوگند ایمان نمی برد، به الله سوگند ایمان نمی برد»، پس گفتند: کی ای رسول الله؟ فرمودند: «کسی که همسایه اش از شر او در

امان نباشد». و در روایتی: « به بهشت وارد نمی شود کسی که همسایه اش از شر او در امان نباشد». البواق: شرها، پس کسی که همسایه اش از شر او در امان نباشد مؤمن نیست، و وارد بهشت نمی شود. و بسیاری از مردم اکنون به حق همسایگی اهمیتی نمی دهند، و همسایگان شان از شر آنان در امان نیستند، پس همیشه می بینی که با آنان در ستیز، اختلاف و تعدی بر حقوق هستند، و با قول و فعل سبب اذیت آنان می گردند. همه اینها خلاف دستور الله و رسولش می باشد، و باعث از هم پاشیدگی مسلمانان، دوری دل‌های شان، و فروریزی برخی از حرمت‌های یکدیگر می شود.

حق نهم: حقوق عام مسلمانان

این حقوق بسیار زیاد اند، از جمله: آنچه در صحیح ثابت است که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: «حق مسلمان بر مسلمان شش چیز است: وقتی با او روبرو شدی به وی سلام کنی، آنگاه که تو را دعوت نمود، اجابت کنی، زمانی که از تو نصیحت خواست او را نصیحت کنی، هرگاه عطسه زد و الحمد لله گفت، پاسخش را بدهی، هنگامی که بیمار شد به عیادتش بروی و چون فوت شد، در تشییع جنازه اش شرکت کنی». در این حدیث، شماری از حقوق مسلمانان بیان شده است:

حقیقت اول: سلام، سلام کردن سنت موکد است، و یکی از اسباب تآلف و دوستی مسلمانان می باشد، چنانکه مشاهده می شود، و آنچه که قول پیامبر صلی الله علیه وسلم بر آن دلالت می کند: «به الله سوگند، وارد بهشت نمی شوی تا اینکه ایمان داشته باشی، و ایمان نمی آوری مگر زمانی که یکدیگر را دوست بداری؛ آیا شما را به کاری راهنمایی نمایم که اگر انجامش دهید یکدیگر را دوست خواهید داشت؟ سلام گفتن را در میان خود رواج دهید».

و رسول الله صلی الله علیه وسلم هرگاه با کس روبرو می شد به سلام گفتن می پرداخت، و هنگامی که از نزد کودکان عبور می نمود، بر آنان سلام می گفت.

سنت آن است که کوچک تر به بزرگ تر، عابر به نشسته و جمعیت کمتر به جمعیت بیشتر سلام کند، و سواره بر پیاده سلام کند، اما اگر کسی که سوارتر است به سنت عمل ننمود شخص دیگر آن را انجام دهد؛ تا این که سلام از بین نرود، اگر کوچکتر سلام نگفت بزرگتر سلام بگوید، و اگر جمعیت کمتر سلام نگفت جمعیت بزرگتر سلام بگوید؛ تا اجر حاصل گردد.

عمار بن یاسر رضی الله عنهما فرمود: «هر کس سه خصلت را در خود پدید آورد ایمانش کامل می شود: عدل از خودت (یعنی نگذاشتن حق کس را بالای خود)، سلام گفتن بر مردم، و انفاق در حالت تنگدستی».

اگر آغاز نمودن به سلام گفتن سنت باشد پس پاسخ آن واجب است، اگر کس به اندازه کافی آن را انجام دهد، بقیه را جبران می کند، و اگر به گروهی سلام بگوید، و یکی از آنان پاسخ دهد، از بقیه ادا می گردد. قال الله تعالی: {وَإِذَا حُيِّتُمْ بِحَيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها} [النساء: 86]، «ای مؤمنان! هر گاه با درودی صمیمانه به شما سلام گویند، شما پاسخی بهتر - و یا همانند آن - بگویید. در پاسخ دادن به سلام صرفاً گفتن: «خوش آمدید» کافی نیست؛ چون این پاسخ نه بهتر و نه همانند آن است، اگر گفت: السلام علیکم، باید بگوید: و علیکم السلام. و اگر گفت: «خوش آمدید» باید بگوید: «خوش آمدید» یعنی هم مثل پاسخ داده شود، و اگر سلام را اضافه نماید بهتر است.

حق دوم: «إِذَا دَعَاكَ فَاجِبْهُ» یعنی: اگر شما را به خانه خود دعوت کرد، برای خوردن غذا یا چیز دیگر، دعوتش را اجابت کن، و اجابت دعوت سنت موکد است؛ چون با این کار دل دعوت کننده شاد شده و محبت و صمیمیت را به بار می آورد.

موارد ذیل از آن مستثنی اند: جشن عروسی، زیرا اجابت دعوت به آن با شرایط تعریف شده واجب است؛ بنابراین گفته پیامبر صلی الله علیه وسلم: «ومن لم یجب فقد عصى الله ورسوله». «و کسی که دعوت [ولیمه] را اجابت نکند، نافرمانی الله و رسولش را کرده است».

شاید قول وی: «إِذَا دَعَاكَ فَاجِبْهُ»، «اگر تو را دعوت کرد او را اجابت کن» حتی شامل دعوت کردن به کمک و یاری او نیز باشد، زیرا شما مأمور به اجابت او هستید، اگر از شما دعوت کرد که او را در حمل چیزی یا پرتاب کردن آن یا مانند آن یاری کنید، در این صورت مأمور به کمک او هستید؛ بنابراین قول رسول الله صلی الله علیه وسلم: «مؤمن نسبت به مؤمن مانند بنای استواری است که اجزای آن، یکدیگر را استحکام میبخشد».

حق سوم: «اگر از تو نصیحت طلب کرد، او را نصیحت کن» یعنی: اگر نزد تو آمد و در چیزی از تو نصیحت طلب کرد، او را نصیحت کن؛ زیرا این از دین است، چنان که رسول الله - صلی الله علیه وسلم - فرمودند: «دین نصیحت کردن است: برای الله متعالی، و کتابش، و رسولش، و امامان مسلمانان، و عموم آنان».

اما اگر نزد تو نیامد تا نصیحت را طلب کند، اگر بر او ضرر و یا گناهی باشد که بر آن اقدام نماید، بر تو واجب است تا او را نصیحت کنی، هر چند او نزد تو نیاید؛ زیرا این از زدودن ضرر و منکر از مسلمانان است، و اگر در کاری که انجام می دهد ضرر و گناهی برای او نباشد، ولی تو فکر می کنی که غیر این کار سودمندتر است، اینجا برای تو لازم نیست به او چیزی بگویی مگر این که از تو نصیحت طلب کند، پس در این صورت نصیحت لازم می شود.

حق چهارم: «اگر عطسه زند، و الحمد لله گفت، پاسخ عطسه اش را بده» یعنی: به او بگو: «الله بر تو رحم کند»؛ بابت سپاس از او چون هنگام عطسه پروردگارش را ستایش کرد، اما اگر عطسه کند و ستایش الله را نکند، او حق ندارد، پس نباید پاسخ عطسه برایش گفته شود؛ چون وقتی الله را ستایش نکند، مجازاتش این است که پاسخ عطسه را دریافت نکند.

و اگر عطسه کننده ستایش الله را بجا آورد پاسخ آن واجب است، و بگوید: «یهدیکم الله، ویصلح بالکم» «الله شما را هدایت کند و احوال تان را اصلاح بگرداند».

اگر عطسه او ادامه داشت، و سه بار پاسخ عطسه برایش گفته شد، در بار چهارم برایش گفته شود: «الله به تو عافیت نصیب کند» در عوض این که بگویی: «الله بر تو رحم کند».

حق پنجم: «هنگامی که بیمار شد به عیادتش بروی» و عیادت بیمار: زیارت اوست، و حق او بر برادران مسلمانش است، پس بر آنان واجب است که آن را انجام دهند، هر اندازه بیمار از نظر خویشاوندی، دوستی و یا همسایگی حق بیشتری بر شما داشته باشد، عیادت او بر تو واجبتر است. و عیادت به حالت بیمار و حالت بیماری بستگی دارد، ممکن حالت بیمار و بیماری نیاز به مراجعه بار بار را داشته باشد، و ممکن حالت مراجعه بار بار را نداشته باشد، بنابراین بهتر است شرایط مراعات شود.

و سنت این است که کس که بیمار را عیادت می کند: احوال او را پرسد، و برای او دعا کند، و درب گشایش و امید را بر او بگشاید؛ زیرا این یکی از بزرگترین اسباب سلامتی و شفا یابی است، و توبه را به گونه‌ای به او یادآوری کند که نترسد، مثلاً به او بگوید: در این بیماری خود خیری به

دست می‌آوری، زیرا توسط بیماری الله متعال گناهان را کفاره، و بدی‌ها را محو می‌کند، و شاید به علت حبس و محرومیت و با کثرت ذکر و استغفار و تضرع پاداش فراوان را بدست بیاوری.

حق ششم: «چون فوت شد، در تشییع جنازه اش شرکت کنی». شرکت در تشییع جنازه یکی از حقوق مسلمان بر برادرش است، و در آن ثواب بزرگ است. از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت است که فرمودند: «هرکس در تشییع جنازه ای شرکت کند و تا پایان نماز جنازه بماند، به اندازه ی یک قیراط پاداش می یابد و اگر تا خاکسپاری میت صبر کند، پاداش دو قیراط برایش ثبت می شود». پرسیدند: ای رسول الله، دو قیراط چقدر است؟ فرمودند: «همانند دو کوه بزرگ».

از جمله حقوق مسلمان بر مسلمان: خودداری از اذیت اوست، زیرا در اذیت مسلمانان گناهی بزرگ است، قال الله تعالی: {وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغْيًا وَتَبْخُؤًا فَحَدِّثْهُمْ بِهِ وَقُلْ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ} [الأحزاب: 58]. قال الله تعالی: {وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغْيًا وَتَبْخُؤًا فَحَدِّثْهُمْ بِهِ وَقُلْ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ} [الأحزاب: 58]. و کسانی که مردان و زنان مؤمن را بدون اینکه مرتکب [عمل زشتی] شده باشند [با اتهامات ناروا] می‌آزارند، بار دروغ و گناهی آشکار را به دوش می‌کشند.

به احتمال زیاد، هرکس به اذیت برادرش رو آورد، الله متعال در دنیا قبل از آخرت از او انتقام می‌گیرد، و رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «با یکدیگر بغض و کینه نوزید، و به یکدیگر پشت نگردانید، و بندگان الله و برادران یکدیگر باشید، مسلمان برادر مسلمان است، به او ظلم نمی‌کند، و در زمان مشکلات او را تنها رها نمی‌گذارند، و او را حقیر نمی‌دانند، برای شخص از بدی (همین قدر) کافی است که (فردی) برادر (دینی) خودش را تحقیر نماید، تمام مسلمان بر مسلمان (دیگر) حرام است: (ریختن) خونس (به ناحق)، و (خوردن) مالش (به ناحق)، و (تعرض به) ابرویش (به ناحق)».

حقوق مسلمان بر مسلمان دیگر زیاد است، اما مفهوم جامع آن می‌تواند در کلام پیامبر صلی الله علیه وسلم باشد: «مسلمان برادر مسلمان است»، هنگامی که بر اساس این برادری عمل شود، تلاش می‌نماید تا هر آنچه خیر و بهتر است بخواهد، و از هر آنچه برای او مضر است دوری کند.

*

حق دهم: حق غیر مسلمانان

غیر مسلمانان شامل همه کافران می‌شود، و آنان به چهار قسم هستند: (حربین) رزمندگان - جنگجویان -، (مستأمنون) - با کسر میم- امنیت طلبان، (معاهدون) معاهدان، و (ذمیون) اهل ذمه.

اما جنگجویان هیچ گونه حق حفاظت و رعایت بالایی ندارند.

و اما امنیت طلبان، حق حمایت از ما را در زمان و مکان مشخص شده برای تأمین آنان را دارند؛ بنابر قول الله متعال: {وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ} [التوبة: 6]. {وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ} [التوبة: 6]. و [ای پیامبر]، اگر یکی از مشرکان از تو پناه خواست، پناهش بده تا سخن الله را بشنود؛ سپس او را به محل امنش برسان.

اما معاهدان، در قبال آنان باید به عهد خود وفا کنیم تا زمانی که میان ما و آنان توافق شده است، تا زمانی که در عهد خود با ما صادق باشند، چیزی از ما چیزی کم نکنند، کسی را بر ضد ما یاری ننمایند، و بر دین ما طعنه وارد نکنند؛ زیرا الله متعال می‌فرماید: {إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْفُصُواكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ} [التوبة: 4]، {إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْفُصُواكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ} [التوبة: 4]، مگر کسانی از مشرکان که با آنان پیمان بسته‌اید و چیزی از [تعهدات خود نسبت به] شما فروگذار نکرده‌اند و کسی را علیه شما پشتیبانی نکرده‌اند؛ پیمان آنان را تا پایان مدتشان به پایان برسانید [که] بی‌تردید، الله پرهیزگاران را دوست دارد. و قوله: {وَإِنْ تَكُونُوا أَيْمَانُهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ} [التوبة: 12]. و این قول الله متعال: {وَإِنْ تَكُونُوا أَيْمَانُهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ} [التوبة: 12]. و اگر [تعهد و] سوگندشان را پس از پیمان خویش شکستند و در دینتان طعنه زدند، با پیشوایان کفر بجنگید؛ زیرا آنان را [نسبت به پیمان‌هایشان] هیچ تعهدی نیست.

و اما اهل ذمه، آنان از همه اصناف قبلی دارای حقوق بیشتری هستند و بر آنان نیز حقوقی هست، از آن جهت که در کشورهای مسلمانان زندگی می‌کنند و با جزیه که می‌پردازند تحت حمایت و مراقبت مسلمانان می‌باشند.

ولی امر (حاکم) مسلمانان بر آنان در پیوند به نفس و مال و ناموس به اساس حکم اسلام فیصله کند، و بر آنان حدود را نافذ نماید در مواردی که بر تحریم آن باور دارند، حمایت و عدم اذیت آنان بر وی واجب می‌باشد.

انان باید در لباس خود از مسلمانان متمایز شوند، و چیزی که در اسلام منکر پنداشته شده آن را آشکار ننمایند، و یا چیزی از شعائر دینشان را، مثل ناقوس (زنگ) و صلیب، و احکام اهل ذمه در کتاب های اهل علم موجود هست که در اینجا به آن نمی‌پردازیم.

والحمد لله رب العالمین، و صلی الله وسلم علی نبینا محمد و علی آله و صحبه اجمعین.

نوشته فقیر به الله متعال

محمد الصالح العثیمین

*

حقوقی که فطرت به آن دعوت داده و شریعت آن را پذیرفته است

پیشگفتار

حق نخست: حق الله متعال

حق دوم: حق رسول الله صلی الله علیه وسلم

حق سوم: حقوق پدر و مادر

حق چهارم: حق فرزندان

حق پنجم: حقوق نزدیکان (خویشاوندان)

حق ششم: حق زن و شوهر

حق هفتم: حقوق حاکمان و رعیت

حق هشتم: حق همسایگان

حق نهم: حقوق عام مسلمانان

حق دهم: حق غیر مسلمانان